

Qabul qilindi: 16.06.2025

Chop etildi: 31.07.2025

UDK:94(575.171)“1920/1991”

XX ASRNING IKKINCHI YARMIDA XORAZMDA
FAN VA TA'LIM*Allanazarov Sirojbek Bekchan o'g'li, Urganch davlat
pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi*SCIENCE AND EDUCATION IN KHOREZM IN
THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY*Allanazarov Sirojbek Bekchan o'g'li, Urgench state pedagogical
institute*НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ В ХОРЕЗМЕ ВО
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА*Алланазаров Сирожбек Бекчан оглы, Ургенчский
государственный педагогический институт*<https://orcid.org/0000-0002-2603-5346>

e-mail:

sirojbek.allanazarov@bk.ru

Annotatsiya: Ushbu maqola ikkinchi jahon urushidan keyin Xorazm viloyatida ta'lim sohasidagi o'zgarishlar, mavjud muammolar tahliliga bag'ishlangan. Maqolada viloyatdagi maktablarda olib borilgan ta'lim-tarbiya masalalari, Xorazm o'qituvchilar tayyorlash institutining urushdan keyingi dastlabki yillardagi faoliyati ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Xorazm viloyati, maktab, ta'lim-tarbiya, o'quvchi, savodsizlik, imtihon, talaba, maorif, ilmiy konferensiya.

Abstract: This article analyzes the changes and challenges in the field of education in the Khorezm region following the Second World War. It examines the educational and upbringing processes carried out in regional schools, the efforts to eradicate illiteracy, the increase in the number of students, the examination system, and the activities of the Khorezm Institute for Teacher Training during the early post-war years.

Keywords: Khorezm region, school, education and upbringing, student, illiteracy, examination, university student, enlightenment, scientific conference.

Аннотация: В данной статье рассматриваются изменения и проблемы в сфере образования в Хорезмской области после Второй мировой войны. Анализируются вопросы обучения и воспитания в школах региона, меры по ликвидации неграмотности, рост числа учащихся, система экзаменов, а также деятельность Хорезмского института подготовки учителей в первые послевоенные годы.

Ключевые слова: Хорезмская область, школа, обучение и воспитание, ученик, неграмотность, экзамен, студент, просвещение, научная конференция.

KIRISH. Ikkinchi jahon urushi insoniyat boshiga og'ir kulfatlar, vayronagarchiliklar keltirgani bilan tarix sahnasida mudhish xotira bo'lib qoldi. Urushning ayanchli qismati faqatgina iqtisodiy qiyinchiliklardagina emas, balki ijtimoiy soha, madaniyatda inqirozni yuzaga keltirdi. Urushdan keyin sovet hukumati mamlakat xalq xo'jaligi tarmoqlarini inqirozdan olib chiqish, xususan, maktablarda ta'limni qayta tiklash, urushga ketgan o'qituvchilarni o'z maktablariga qaytarish choralarini ko'rdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD. O'zK(b)P Markaziy hokimiyati hamda O'zSSR Xalq komissarlari soveti O'zSSRda 1945-1946-o'quv yiliga tayyorgarlik ko'rish to'g'risida hamda O'zKP Markazqo'mining XII plenumi maorif hamda texnikum va oliy o'quv yurtlariga kadrlar tayyorlash ishini yaxshilash haqida chiqargan qarori asosida Xorazm viloyatida joriy o'quv yilida 42 ta yangi maktab binosi qurilib foydalanishga topshirildi.

MUHOKAMA. Viloyatning Gurlan hamda Mang'it tumanlaridagi maktablar o'quv yili boshlangunga qadar barcha tayyorgarlik ishlarini bajargan bo'lsalar-da, viloyatning qator tumanlarida bu ishlar ancha sust kechdi. Misol uchun Yangiariq tumanining Kirov qishloq sovetida Karl Marks nomli o'rta maktab, Urganch tumani Shirinqo'ng'iroq qishloq sovetidagi Stalin nomli hamda Chandirqiyot qishloq sovetidagi M.Gorkiy nomidagi to'liqsiz o'rta maktab, Shovot tumanining Qiyot qishloq sovetidagi Voroshilov nomli hamda Xonqa tumani Qiryot qishloq sovetidagi Obod to'liqsiz o'rta maktablarida ta'mirlash ishlari o'z vaqtida bajarilmadi. Bundan tashqari, Xonqa tumanida joylashgan Pushkin nomli o'rta maktabda ta'mirlash ishlari umuman amalga oshirilmadi. Tahlil etilayotgan yilda viloyatdagi maktablar uchun 4228 tonna o'tin maktablarni isitish uchun g'amlanishi rejalashtirilganiga qaramasdan, bu reja 71 foizga bajarilgani maktablarni isitishda bir qator qiyinchiliklar keltirib chiqarishga sabab bo'ldi. Shuningdek, maorif sohasidagi yo'l qo'yilgan kamchiliklar tufayli 1945/1946-o'quv yilida maktablarga jalb etilishi nazarda tutilgan 56246 nafar boladan 54750 nafari tortildi. Bu ko'rsatkichlar asosan viloyatning Shovot va Qo'shko'pir tumanlarida past bo'lib, Shovot tumanidan maktab yoshidagi bolalarning 84,2 foizi, Qo'shko'pir tumanidan esa 86,3 foizi maktablarga jalb etildi. Bundan tashqari o'quv yilining birinchi yarmida maorif sohasidagi kamchiliklar tufayli 2904 nafar o'quvchilar maktablardan qolib ketdi. Bu o'quvchilarning ko'pchiligi Xonqa, Urganch va Hazorasp tumanlariga to'g'ri kelib, ushbu tumanlarda maktablardan qolib ketgan o'quvchilar soni 1400 nafarni tashkil etar edi. Agar o'quv yili boshida maktablarga jalb etilmagan hamda maktablardan qolib ketgan o'quvchilarni qo'shib hisoblaganda, 7,9 foiz maktab yoshidagi bolalar maktab ta'limidan qolib ketdi[1]. Tahlil etilayotgan o'quv yilining uchinchi chorak yakuni bo'yicha hisobotlarda keltirilishicha, viloyatdagi 18 ming o'quvchi yoki umumiy o'quvchilarning 36 foizi 1-2-3 ta fanlardan qoniqarsiz baho olgan[2]. Misol uchun Xonqa tumanidagi maktablarda o'qitish ishlarning qoniqarsiz darajadaliigi tufayli 3-chorakda tumanda o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi 56 foizga tushib ketgan. Shuningdek, maktablarda davomat ham ko'ngildagidek bo'lmasdan tumanning bu ko'rsatkichi 3-chorakda

64 foizga tushib ketgan. Xususan, tumandagi Qulonqorabog' qishloq sovetida joylashgan to'liqsiz o'rta maktabda 288 nafar o'quvchi o'qisada maktabga keluvchi bolalar soni 60 dan oshmagan[3].

O'zbekiston SSR Maorif ministrligi "Maktablarda yetuklik attestatining natijalarini o'tkazish, IV va VII sinflarni tamomlovchilardan imtihon olish, V, VI, VIII va IX sinflarni bitirib, yuqori sinflarga ko'chuvchilarni sinovdan o'tkazish hamda eksternat yo'li bilan o'quvchilarni imtihon qilishga doir qo'llanmalar to'g'risida"gi ko'rsatmasiga muvofiq bolaga baho berishda o'quvchining tushunchasiga, faktlarni anglata bilishiga va yil davomida o'tilgan fanlar yuzasidan sinov va imtihonda berilgan masalalarni yechishdagi qobiliyatiga e'tibor berish va shu asosda bolaga baho qo'yish belgilandi. Qabul qilingan ko'rsatmaga muvofiq sinov va imtihonga kiradigan o'quvchilar soni 20 dan oshgan taqdirda og'zaki sinovlarni 2 guruhga bo'lib o'tkazish belgilandi[4].

Umuman olganda 1945/1946-o'quv yili viloyatda qoniqarsiz yakunlandi. Masalan, viloyatdagi boshlang'ich maktablarning I,II,III sinflaridagi o'quvchilarning 46 foizigina sinfdan-sinfga ko'chirilgan xolos. Urganch tumanining bu tipdagi maktablarida faqat 40 foiz o'quvchi keyingi sinfga ko'chirilgan. Viloyatdagi 22,481 o'quvchini o'z ichiga olgan 1106 ta IV-VI sinfdan 16,550 nafar yoki 72,3 foiz o'quvchi sinov va imtihonlarda ishtirok qilgan. IV-VII sinflardan 311 nafar o'quvchi fanlarni o'zlashtira olmaganliklari sababli imtihonlarga qo'yilmagan. Misol uchun Hazorasp tumanida 721 o'quvchidan iborat 38 ta IV sinfdan faqat 216 o'quvchisi bilan 14 ta sinf imtihonlarga qo'yildi. Mang'it tumanidan IV sinfdagi 382 o'quvchidan faqat 159 nafari yoki 42 foizi, Xonqa tumanidagi 759 o'quvchidan 296 nafari yoki 39 foizi, Yangiariq tumanidagi 785 o'quvchidan 88 nafari yoki 19 foizi boshlang'ich maktabdan to'liqsiz o'rta maktabga o'tkazildi.

Maktab binolarining ahvoli ham yaxshi emas edi. Jumladan, 1946-yilda viloyatdagi 61 maktab qayta qurish va 133 tasi kapital ta'mirlashga muhtoj edi. Bundan tashqari 1946/1947-o'quv yilida viloyat maktablariga 60 ming nafar o'quvchini jalb etish zarur bo'lgan bir paytda maktablarda kadrlar yetishmovchiligi kuzatilardi. Chunonchi, yangi o'quv yili uchun maktablarga 200

nafar yangi o'qituvchi zarur edi. Viloyatdagi o'zbek maktablari uchun 90 nafar o'qituvchini tayyorlash zaruriyati yotar edi. Yetti yoshlik bolalar qabul qilinadigan 1-sinflarga o'qituvchilarni ishga qabul qilishga ham alohida e'tibor zarur edi. Chunki, o'tgan o'quv yilida yosh va tajribasiz o'qituvchilar hisobiga 11,561 nafar o'quvchidan 5,3 mingdan ziyodigina II sinfga ko'chirilgan xolos[5].

NATIJALAR. Xorazm o'qituvchilar tayyorlash instituti urushdan keyin ham maktablarga to'liqsiz o'rta ma'lumotli o'qituvchilar tayyorlab beradigan asosiy o'quv dargohi edi. Bu institut 1946-yilgacha viloyatdagi to'liqsiz va o'rta maktablarga 800dan ortiq kadrlar tayyorlab berdi. Xususan, 1946-yilning aprelida ushbu dargohning kechki til-adabiyot fakultetini 10 nafar, fizika-matematika fakultetini 6 nafar kishi tamomladi. Bu Xorazmdagi maktablarni to'liqsiz o'rta ma'lumotli 16 nafar kadr bilan ta'minlash imkonini berdi. O'sha yili institutni Stalin nomli stipendiya sohibasi, til-adabiyot fakulteti talabasi Xojar Rahmonova, fizika-matematika fakultetida Nabi Tengliboyev va Qurbonboy Ro'zmetov kabi talabalar a'lo baholar bilan tugatdilar[6]. Institut 1946-yilning iyul oyida yana qo'shimcha rus va o'zbek tili, tarix, fizika va matematika mutaxassisliklari bo'yicha 56 nafar kadrlarni tayyorlab maktablarga jo'natdi. Institutda bu paytda 7 ta kafedrada 25 ta ilmiy xodim faoliyat olib bordi. Institut kutubxonasida 30 ming jilddagi ilmiy va badiiy kitoblar joy olgan edi[7].

1947-yilning 27-30-mart kunlari institutda ilk marta talabalarining birinchi ilmiy konferensiyasi bo'lib o'tdi. Konferensiyada talabalar tomonidan 14ta ma'ruzalar qilindi. Ma'ruzalarning 5tasi tarixiy, 4tasi tarbiyaviy va 5tasi zamonaviy mavzularda edi [8]. 1946/1947-o'quv yilida ushbu institut viloyat maktablari uchun 38 ta o'qituvchi tayyorlab bergan bo'lsa, keyingi o'quv yilida bu ko'rsatkich 78 nafarga yetdi. Ulardan 37 kishi oliy ma'lumotni Xorazmning o'zida olib, 1947/1948-o'quv yilidan o'rta maktablarning VIII-X sinflarida o'qituvchilik qilishga, ilmiy bo'lim mudiri va direktorlik uchun yuborildilar. Shu o'quv yilida institutni 15 nafar talabalar imtiyozli diplom bilan tugatdilar. Ular orasida Til-adabiyot fakultetining talabalari Munavvar Yoqubova, Halima Yoqubova, Tarix fakultetining Rafiqa Ismoilova, Matnazar Abduraximov, Matnazar Matniyazov, shuningdek, Sulaymon Xudayberganov, Klara Rizayeva, Abdulla Ibrohimovlar bor edi [9].

1949-yilda institutga qabul birinchi bor imtihon asosida amalga oshirildi. Shu yili institutga kirish uchun 370 nafar abituriyent ariza bergan bo'lsa, shundan 175 nafari o'qishga qabul qilingan. Shu yili institutni 104 nafar talaba bitirib chiqqan bo'lsa, 1950-yilda sirtqi ta'lim shakli bilan birga 220 nafar talaba bitkazdi. Shu yili institutda 2 qavatli kutubxona binosi foydalanishga topshirilishi evaziga institutning kitob fondi 5 ming nusxaga oshgan [10].

1948/1949-o'quv yilida Xorazm viloyatida 139 ta maktab kapital ta'mirlash, 117 ta maktab joriy ta'mirlash hamda 17 ta yangi maktab binolari ishga tushirish ko'zda tutilgan [11]. Joriy o'quv yilida boshlang'ich, to'liqsiz o'rta va o'rta maktablarga 57 ming o'quvchi tortildi. Biroq bu maktab yoshidagi barcha o'quvchi emas edi. Misol uchun Xiva tumanidan V-VII sinflarga 350 o'quvchi, X sinfga esa 96 o'quvchi jalb etilmasdan qoldi [12].

1951-yilda butun O'zbekiston SSRdan 152 mingdan ziyod savodsizlar o'qitildi. Xususan, Xorazm viloyatidan 1309 nafar kishi savodsizlikni tugatish kurslarida o'qitilgan. Shundan 1219 nafari qishloq aholisi vakillari tashkil etgan. 1952-yilda esa 5511 nafar kishining savodsizligi tugatilgan. Shundan 5265 nafari qishloq joylarida yashar edi. Shuningdek, 1951-yilning o'zida 810 nafar chalasavodlar o'qitilgan bo'lsa, 1952-yilda bu son 5127 nafarni tashkil qilgan [13].

XULOSA o'rnida ta'kidlash kerakki, urushdan keyingi dastlabki yillarida viloyatdagi maktablarda ta'lim-tarbiya jarayonlari qiyin kechdi. Avvalo urushga ketgan o'qituvchilarning ba'zilari urushdan qaytib kelmadi, yoki nogiron bo'lib qaytdi. Bu esa shusiz ham kadrlarga bo'lgan ehtiyoj yuqori bo'lgan Xorazm viloyatida maktab ta'limida muammo va qiyinchiliklarni yuzaga keltirdi. Oqibatda maktablarda o'quvchilar sifatli bilimning yetarli darajada ta'min etilmagani uchun o'quvchilarning imtihonlardan o'tishga loyiq bilimni olishi imkonsiz bo'lib qoldi.

Urushdan keyingi davrlarda Xorazm o'qituvchilar tayyorlash instituti o'qituvchilar tayyorlab beradigan asosiy dargoh bo'ldi. Bu yerdan yetishib chiqqan iqtidorli talabalar keyinchalik maktablarda ishlab, o'quvchilar bilim saviyasini oshirishga xizmat qildilar.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мактаблар ишини юксак даражага кўтарайлик // Хоразм ҳақиқати газетаси, 1946 йил, 20 январь, №14 (5093).
2. Ўқув йилини муваффақиятли якунлаш учун курашайлик // Хоразм ҳақиқати газетаси, 1946 йил, 20 апрель, №78 (5157).
3. Синовга тайёрланмаётирлар // Хоразм ҳақиқати газетаси, 1946 йил, 28 май, №103 (5182).
4. Йиллик синов ва давлат имтиҳонларига пухта тайёргарлик кўрайлик // Хоразм ҳақиқати газетаси, 1946 йил, 19 май, №97 (5176).
5. Янги ўқув йилини пухта тайёргарлик билан кутиб олайлик // Хоразм ҳақиқати газетаси, 1946 йил 5 июль, №130 (5209).
6. Юқори маълумотли ўн олти кадр // Хоразм ҳақиқати газетаси, 1946 йил 16 апрель, №75(5154).
7. Малакали педагог кадрларни кўплаб тайёрлаймиз // Хоразм ҳақиқати газетаси, 1946 йил 15 июнь, №116(5195).
8. Биринчи тажрибанинг самаралари // Хоразм ҳақиқати газетаси, 1947 йил 13 апрель, №74(5409).
9. Самарали натижалар // // Хоразм ҳақиқати газетаси, 1948 йил 9 июль, №135(5736).
10. Хоразмда фаннинг равнақи // Хоразм ҳақиқати газетаси, 1950 йил 1 январь, №1 (6118).
11. Мактабларни янги ўқув йилига пухта тайёрлайлик // Хоразм ҳақиқати газетаси, 1948 йил 9 июль, №135 (5736)
12. Ўқиш-ўқитиш ишларига раҳбарликни кучайтирайлик // Хоразм ҳақиқати газетаси, 1949 йил 7 январь, №4 (5864).
13. OzMA, 1619-fond, 11-ro'yxat, 1567-ish, 3-varaq.

